

PŘEHLED ČESKÉ HISTORICKÉ GEOGRAFIE OD ZALOŽENÍ ČESKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚVĚDNÉ DO VZNIKU GEOGRAFICKÝCH PRACOVIŠŤ ČSAV (1952)

V 2. polovině minulého století se v české geografii uplatňovaly dva směry, přírodovědecký a historický, v jehož sledu se začala pěstovat i historická geografie. Ta tehdy ještě neměla vlastní představitele. Zabývali se jí jen badatelé z příbuzných oborů, avšak jen na okraji své vlastní tematiky. Založení České společnosti zeměvědné r. 1894 mělo blahodárný vliv i pro náš obor. Vynikající osobností tohoto období byl Jindřich Metelka, jehož vlastní pracovní náplní se stala kartografie, historická geografie a dějiny geografie. Metelka se podílel i na vydávání našich geografických atlasů. Zvláště věnoval značnou pozornost redakci Ottova zeměpisného atlasu, i když se pak jeho dokončení již nedočkal. Na Moravě se na přelomu století věnoval dějinám kartografie František Kameníček, který připravil i syntetickou studii o moravské kartografii. Na začátku 20. století se pro historickou geografii otevřelo již významnější období. Podstatnou měrou se projevila i v ní mnohostranná vědecká činnost Lubora Niederla. Ten své hlavní studie tematicky zaměřil na vývoj Slovanů. I zakladatel Geografického ústavu v Praze na Albertově Václav Švamberský se zabýval historicko-geografickou tematikou. Již koncem minulého století psal články a statě o geografických objevech do Ottova slovníku naučného, do Živy apod. I první díl Švamberského Konga řešil tytéž náměty. Jeho zájem o geografické objevy našel posléze svůj odraz i v bohaté sbírce starých map a atlasů, které na Švamberskýv popud začala od r. 1920 shromažďovat nově založená Státní sbírka mapová. Zde můžeme také hledat počátek komentovaných vydání našich starých map ve sbírce Monumenta cartographica Bohemiae, jejíž první listy byly hotovy r. 1931 a celé dílo pak skončeno o sedm let později. Tato sbírka si vytkla za úkol vydávat původní mapy Čech za období 1518—1720. Textové doprovodné části napsali Ivan Honl, Karel Kuchař a František Roubík.

Historická geografie se u nás začala od počátku tohoto století uplatňovat jako samostatný obor, neměla však dosud stále vyhraněného představitele. Nazírání na historicko-geografickou tematiku nebylo jednotné. Pěstovali ji geografové i historici. Geografové viděli její hlavní tematickou náplň v geografii minulosti, respektive i v dějinách geografie, historikové pak v úzkém spojení s tematikou historické vlastivědy a historické topografie. Lze i konstatovat, že historicko-geografická tematika v plně šíři byla a je značně rozsáhlá a že zpracovávání komplexních problémů by vyžadovalo spíše práci kolektivu než jednotlivců. Ze zmíněného období nemáme syntetické historicko-geografické dílo, vyšla jen řada pozoruhodných studií analytických.

První samostatné historicko-geografické pracoviště vzniklo až r. 1921 na nově založené universitě v Brně. Tam se stal na filosofické fakultě docentem Bohuslav Horák. Ten se jako žák Niederlův na počátku své vědecké dráhy orientoval na historickou etnologii a teprve později na historickou geografii v nejšířším pojetí. Nejvlastnějším středem Horákova badatelského zájmu se stal hlavně styčný obor mezi krajinou, její historií, archeologií a etnologií. Pracovní metodiku všech těchto disciplín Horák ovládal. Za základ historické geografie pokládal historickou geografii regionální. Jako integrující část tohoto oboru považoval i dějiny geografie a geografických výzkumů. Upozornil také na fakt, že existují i problémy, které

Lze pokládat právě tak za tematiku historické geografie, jako za otázky z dějin geografie. Podle něho jsou to dále i historická kartografie, dějiny kartografie, historická topografie, jakož i historická etnologie, které jsou rovněž součástí tohoto oboru. Horák publikoval řadu důkladných studií, hlavně analytických, i když prokázal, že bezvadně zvládá i práce syntetické. V podstatě však období mezi oběma světovými válkami zůstal Horák z geografů na historicko-geografickém poli osamoceným badatelem. Nevytvořila se bohužel, také historicko-geografická škola, která by se zabývala tematikou tohoto oboru. A tak ani vlastní disciplína, historická geografie regionální, vyžadující nutně kolektivní spolupráce badatelů, se nemohla rozvinout. Lze také jen litovat, že se v té době neuvedla v život užší spolupráce historických geografů s těmi historiky, kteří se ve své činnosti také zabývali tematikou historicko-geografickou nebo historickou-vlastivědnou, i když jen pro potřeby historického bádání. Styčné plochy zde určité byly a historická geografie jako celek by tím jen získala. Jako Brno mělo B. Horáka, tak pražská filosofická fakulta měla také vynikající badatele, jejichž zájmové zaměření se do značné míry krylo s historicko-geografickým.

Řadou historicko-geografických problémů se ve své bohaté vědecké činnosti zabýval Josef Vítězslav Šimák, především topografií a historickou vlastivědou. Šimák dovedl správně vyložit vznik našich obcí a také stezek. Zdůraznil i význam studia katastrálních a speciálních map a věnoval se také indentifikaci a lokalizaci starých historických názvů. Dalším významným badatelem v tomto oboru byl František Roubík. Za své dlouholeté badatelské činnosti kladl důraz na ty partie historicko-geografického výzkumu, které měly styčné plochy s historií, respektive s historickou vlastivědou: historickou topografií, historickou kartografií a dějiny kartografie. Roubíkova badatelská i vědecká dráha byly ovšem určeny především dvacetiletou praxí archivní. Seznámil se dokonale s cenným pramenným materiálem, bezvadně si osvojil heuristiku, uspořádal sbírky archivních fondů a vydal i jejich přehled. Pro českou historickou kartografii má význam především Roubíkova evidence map a plánů dnešního Státního ústředního archívu. Jeho láska ke starým mapám našla odraz i v komentovaných vydáních a rozborech řady z nich. Zde Roubík spolupracoval především s Karlem Kuchařem, který se historicko-kartografické tematické také věnoval vždy s velkou láskou a péčí. Ve svých studiích přispěl Roubík podstatnou měrou i k poznání administrativního vývoje. Zvláště velké zásluhy si však získal o českou historickou vlastivědu. V souvislosti s ní se vyslovil i k historicko-geografické tematické. Upozornil přitom, že každá epocha společenského vývoje zanechává v geografickém prostředí stopy práce i činnosti člověka. Sledovat, zjišťovat a snažit se o rekonstrukci tvaru krajiny v minulosti a kartograficky tyto změny zobrazovat, to považuje Roubík za jeden z hlavních úkolů historické geografie. Je proto třeba zpravidla metodami historického bádání zjistit fakta a geografickými metodami zjistit jejich lokalizaci v prostoru. Na rozdíl od Horáka se tedy Roubík vyslovil pro užší pojetí historické geografie.

Pro historickou geografii, zvláště však historickou topografií mají význam četné studie Ladislava Hosáka, který působil na filosofické fakultě v Olomouci. Ten ve své publikační činnosti vyšel z řady drobných vlastivědných studií, věnovaných především jižní a střední Moravě. Ty tvořily předstupeň k rozsáhlejší historicko-vlastivědným monografiím, týkajícím se administrativních nebo územních celků. Hosákův „Historický místopis země Moravskoslezské“ se stal pro toto území základním historicko-topografickým dílem. Pro historickou geografii nejsou bez významu ani Hosákovy studie o středověké kolonizaci na Moravě, z nichž však většina vyšla až v období po druhé světové válce.

Dílčími historicko-geografickými tématy se v období mezi oběma světovými válkami zabývala řada badatelů. I když nevzniklo ani jedno syntetické regionálně historicko-geografické dílo, přece jen se objevila řada studií s dílčí historicko-geografickou tematikou, zabírající takřka všechny okruhy zájmu historické geografie v širším pojetí. Podařilo se tu přece ukázat na význam této disciplíny a při praktickém řešení jednotlivých problémů přinést nové poznatky pro geografii i pro historii. Za druhé světové války se Bohuslav Horák s řadou spolupracovníků, jako s Františkem Roubíkem, Josefem Kunským, Karlem Uhlem a Ivanem Honlem pokusil v sešitech vydávat cestopisné dílo „České výpravy za neznámými světy“, ale po slibném náběhu byla celá edice v r. 1942 nacistickými orgány zastavena. Jinak v té době přinášel populární články z historické geografie populárně geografický časopis „Širým světem“ až do r. 1944, kdy přestal vycházet. Problémy z historické sídelní geografie se tehdy začal zabývat Ota Pokorný, zejména oblastí Kutnohorska, námětům z dějin geografie se věnovali Josef Stěhule, Josef Kunský, který publikoval brzy po druhé světové válce „Objevy polárních končin“, dále pak František X. Vilhum, Leopold Joura a Jindřich Dlouhý.

Ani v prvním poválečném období nedošlo k užší spolupráci mezi jednotlivými historicko-geografickými pracovišti a historickými geografy samými. A tak se ani nyní neřešily větší komplexní úkoly. Navíc, panovaly i rozdílné názory mezi geografy a historiky na historicko-geografickou pracovní metodu, tematiku i její rozsah. Geografové se většinou zaměřovali na studium přírodní i kulturní krajiny, respektive na historickou regionální geografii, dále na dějiny geografie a kartografie, historici se většinou věnovali věcným, ale stále potřebným úkolům z historické topografie, otázkám historické vlastivědy, vízícím se těsně k historické geografii a také problémům z historické kartografie, respektive dějin kartografie. V tomto směru měly význam i některé práce, zpracované z hlediska lingvistického, jako třeba „Místní jména v Čechách“ od Antonína Profouse. Pro mnohé badatele se ukázal jako cenný pramenný materiál dvoudílný Roubíkův „Soupis map českých zemí“. V historické kartografii se kromě tohoto autora uplatnil velmi úspěšně i Karel Kuchař četnými komentovanými vydáními starších map některých našich oblastí. Bohuslav Horák připravoval v tomto období edici svého životního díla „Dějiny zeměpisu“ a Ladislav Hosák se opět zaměřil na problémy historicko-topografické. Svými příspěvky se koncem čtyřicátých i počátkem padesátých let již přihlásilo dosti mladších autorů. Objevila se tak řada analytických studií z celé rozsáhlé historicko-geografické tematiky. Polemiky o tematickém zaměření historické geografie a jejím rozsahu pak pokračovaly dále i po založení prvního historicko-geografického profesionálního pracoviště „Kabinetu pro historickou geografii ČSAV“ koncem roku 1952. Jeho vedoucím se v letech 1952—1954 stal Bohuslav Horák, od r. 1955 jej vedl již jako oddělení tehdejšího „Historického ústavu ČSAV“ člen-korespondent ČSAV František Roubík. Na tomto pracovišti již byla badatelská práce koordinována a tak začala vznikat komplexnější díla včetně historických atlasů. Témata historicko-kartografická zpracovával „Kabinet pro kartografii ČSAV“, jehož vedoucím se stal Karel Kuchař.

ÜBERSICHT DER ENTWICKLUNG DER TSCHECHISCHEN HISTORISCHEN GEOGRAPHIE VON DER GRÜNDUNG DER TSCHECHISCHEN GEOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT BIS ZUR GRÜNDUNG DER GEOGRAPHISCHEN ARBEITSSTÄTTEN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN (1952):

Die vorliegende Abhandlung entwirft in Grundrissen die komplizierte Entwicklung, die die tschechische historische Geographie in den Jahren 1894—1952 durchgemacht hat. Sie schildert Hauptströmungen und Ansichten über den Umfang der historisch-geo-

graphischen Thematik, aber sie behandelt auch die eigene Tätigkeit der Vertreter dieser Disziplin. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts begannen sich in der tschechischen Geographie zwei Richtungen geltend zu machen, und zwar die naturwissenschaftliche und die historische, in deren Folge die historische Geographie gepflegt zu werden begann. Die hatte aber lange keinen eigenen Vertreter und mit ihrer Thematik befaßten sich eigentlich nur Forscher der verwandten Fächer. Die erste selbstständige historisch-geographische Arbeitsstätte entstand erst im Jahre 1921 an der Universität in Brünn, wo Bohuslav Horák Dozent und später Professor ernannt wurde. Mit historischer Geographie befaßten sich aber auch Professor J. V. Šimák und Dozent Fr. Roubík, deren Hauptarbeitsgebiet aber historische Heimatkunde war. Beide wirkten an der Universität in Prag. Historisch-geographische Teilthemen aus dem Zeitabschnitt zwischen den beiden Weltkriegen wurden von mehreren Forschern erörtert. Es erschien eine Reihe von Studien mit historisch-geographischer Teilthematik, die fast alle Interessenskreise der historischen Geographie in weitester Auffassung erfaßte. Nach dem Verfall während des zweiten Weltkriege begann sich die Forschungsarbeit Ende vierziger Jahre wieder vielversprechend zu entwickeln. Es erschienen mehrere analytische historisch-geographische Werke. Die Forschungsarbeit wurde aber auch nicht in diesem Zeitabschnitt koordiniert und über den Umfang der historisch-geographischen Thematik galten immer noch verschiedenartige Ansichten. Es begann sich aber schon sowieso eine Reihe von jüngeren Arbeitern auf dem Forschungsgebiet durchzusetzen. Systematischer und planmäßiger entwickelte sich aber die Forschung in allen historisch-geographischen Teildisziplinen erst nach der Grundung der ersten professionalen Arbeitsstätte, des „Kabinetts für historische Geographie der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften“ (Ende des Jahres 1952). Seit 1955 wurde dieses Kabinett zur Abteilung der damaligen „Historischen Anstalt der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften“. Historisch-kartographische Themen wurden bearbeitet im „Kabinett für Kartographie der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften“, das zu gleicher Zeit mit der obererwähnten historisch-geographischen Arbeitsstätte gegründet wurde.

GEOGRAFIE A ŠKOLA

Seminář o pracovních sešitech a o programování učiva v geografii. Uspořádala jej sekce zeměpisu Pedagogické fakulty v Nitře spolu s místní skupinou Západoslovenské pobočky Slovenské geografické spoločnosti dne 9. dubna 1975. Posláním semináře bylo ověřit jeden ze způsobů řešení problémů didaktiky geografie, které nejsou dosud vyřešeny na požadované úrovni, resp. nejsou dosud jednotně posuzovány a jsou proto tradovány v podobě odpovídající subjektivnímu názoru učitele, referenta či autora.

O stavu školské geografie, o cestě jejího vývoje a o jejích perspektivách hovořil v hlavním referátě prof. dr. O. Tichý, CSc. Zdůraznil v něm též, že situace i snaha zvýšit vědeckou úroveň didaktiky geografie vyžadují, abychom upustili od povšečných a obecných deklarací o diskriminaci geografie a přešli k řešení konkrétních otázek, které si řešení zaslouží nebo je potřebují. Za nejvhodnější formu řešení těchto sporných problémů pokládá diskusi úzkého okruhu odborníků, resp. specialistů v dané problematice, na pracovních seminářích věnovaných vždy jen určité otázce či úzkému tematickému celku.

Seminář v Nitře byl věnován dvěma z těchto problémů, a to programování učiva v geografii a zavedení pracovních sešitů do vyučování geografii.

Problematice techniky a tvorby programovaného geografického učiva věnoval svůj referát ing. dr. F. Brabec, CSc. Jeho referát měl velmi dobrou odbornou úroveň a byl doplněn koreferátem V. Antoníka, pracovníka MŠ SSR. Po diskusi v plénu bylo možno nejen získat dobrý přehled názorů o této metodě, ale dojít také k jednotné představě o jejím upotřebení ve vyučování geografii.

O pracovních sešitech jako moderní učební pomůcce v geografii hovořila v dobře připraveném a propracovaném referátě dr. H. Fričová. Načrtla a předložila k úvaze zají-